

Yuldashev Akmal Axmadjonovich

ADPI Biologiya fanlari falsafa doktori PhD dotsent a.yu.genetikus@mail.ru

Djurayeva Mahbubaxon Doniyorjon qizi

Namangan davlat Universiteti

biologiya yoʻnalishi tayanch doktoranti E-mail:
mahbubaxondjurayeva@gmail.com

UDK: 581.9.1

**JAHONDA VA OʻZBEKISTONDA OʻSIMLIKLARNING TABIIY
ZAXIRALARINI ANIQLASHGA QARATILGAN TADQIQOTLAR
TAHLILI**

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada jahonda va Oʻzbekistonda oʻsimliklarning tabiiy zaxiralarini oʻrganish hamda ularni saqlash, bundan tashqari, oʻsimlik dunyosining biologik xilma-xilligini muhofaza qilishning ilmiy-amaliy asoslari tahlil qilingan. Global va mintaqaviy yondashuvlarni uygʻunlashtirish, ilmiy tadqiqotlarni xalqaro standartlar asosida olib borish hamda mahalliy jamoalar ishtirokida ekologik barqarorlikni taʼminlash zarurligi asoslab berilgan.*

Kalit soʻzlar: tabiiy zaxira, oʻsimlik resurslari, biologik xilma-xillik, bioekologiya, genofond.

Юлдашев Акмал Ахмаджонович

АДПИ Доктор философии по биологическим наукам, доцент

Джураева Махбубахон Дониёржоновна

Базовый докторант Наманганского государственного университета

направление биологии

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ И СОХРАНЕНИЯ ПРИРОДНЫХ ЗАПАСОВ РАСТЕНИЙ В МИРЕ И УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье проанализированы научно-практические основы изучения и сохранения природных запасов растений в мире и Узбекистане, а также сохранения биоразнообразия растительного мира. Обоснована необходимость гармонизации глобального и регионального подходов, проведения научных исследований на основе международных стандартов и обеспечения экологической устойчивости с участием местных сообществ.

Ключевые слова: природный заповедник, растительные ресурсы, биоразнообразие, биоэкология, генофонд.

Yuldashev Akmal Axmadjonovich

ADPI Doctor of Philosophy in Biological Sciences, Docent of Botany

Djurayeva Mahbubaxon Doniyorjon qizi

Doctoral student Namangan State University, department of Biology

SCIENTIFIC AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY AND PRESERVATION OF NATURAL RESERVES OF PLANTS IN THE WORLD AND UZBEKISTAN

Annotation: This article analyzes the scientific and practical foundations of the study of natural reserves of plants in the world and Uzbekistan and their preservation, as well as the protection of biodiversity of the plant world. It is based on the need to harmonize Global and regional approaches, conduct scientific research on the basis of international standards, and ensure environmental sustainability with the participation of local communities.

Keywords: natural reserve, plant resources, biodiversity, bioecology, gene pool.

Kirish

Global miqyosda o'simlik resurslari ekologik muvozanatni saqlash va inson hayotini qo'llab-quvvatlash uchun muhim bo'lgan biologik xilma-xillikning boy to'plamini taqdim etadi. Dunyodagi o'rmonlar, botqoqliklar va o'tloqlarda oziq-ovqat, dori-darmon va xomashyo bilan ta'minlaydigan son-sanoqsiz turlar mavjud bo'lib, ular uglerodning o'zlashtirilishini va tuproqning muhofaza qilinishini ta'minlaydi. So'nggi yillarda butun dunyoda biologik xilma-xillikni saqlash masalasi global miqyosdagi eng muhim ekologik muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Biologik xilma-xillik o'simlik resurslarini saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi, ekotizim barqarorligi va qishloq xo'jaligi mahsuldorligi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. O'simlik turlarining xilma-xilligi nafaqat genetik rangbaranglikni oshiradi, balki ekotizimlarning barqarorligiga hissa qo'shib, ularga iqlim o'zgarishi va yer degradatsiyasi kabi atrof-muhit o'zgarishlariga bardosh berish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, turli xil o'simlik resurslari oziq-ovqat xavfsizligi va salomatlikning ajralmas qismi bo'lgan O'zbekiston kabi mamlakatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Biologik xilma-xillikni saqlash barqaror qishloq xo'jaligi amaliyoti uchun zarur bo'lgan tuproq unumdorligi, suvni tartibga solish va changlanish kabi muhim ekotizim xizmatlarini ta'minlashni osonlashtiradi. Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, biologik xilma-xillikni saqlash iqlim o'zgarishi ta'sirini yumshatishi mumkin, chunki xilma-xil o'simlik jamoalari yangi sharoitlarga yaxshiroq moslashadi [1].

Shu bois, biologik xilma-xillikni rivojlantirish nafaqat tabiiy resurslarni asrash, balki global va mahalliy miqyosda barqaror turmush tarzini ta'minlash uchun ham muhimdir. O'simlik tabiiy zaxiralarini saqlash va o'rganish xilm-xil o'simlik dunyosi hamda ekologik muammolarni hal qilishda ham inson ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar tahlili

O'simliklarning tabiiy zaxiralarini saqlash masalasi XX asr oxiri va XXI asr boshlarida global ekologik muammolardan biri sifatida e'tirof etildi va keng ko'lamda o'rganila boshlandi. Shuningdek, Oldfield (2009) va Hamilton (2008)

tomonidan tayyorlangan IUCN nashrlarida tropik mintaqalarda o'simlik turlarining kamayishi va muhofaza hududlarini kengaytirish zarurati ilmiy asosda ko'rsatib berilgan.

Turg'unov M.T. (2008) esa o'simliklarning tabiiy populyatsiyalarini monitoring qilishda bioindikatsion usullarni ishlab chiqqan. Davletmuratova B.T. (2024) hozirgi vaqtda Janubiy Orolbo'yi biologik xilma-xilligini saqlash va ularning tabiiy o'simliklaridan, uni saqlash va yangilash sharti bilan oqilona foydalanish sohasidagi dolzarb vazifalardan biri bioresurslarni har tomonlama o'rganish muammosi bo'lib, tabiiy yashash joylarida eng zaif o'simlik turlarining bioekologik xususiyatlarini atroflicha o'rganish taqozo etadi.

Hozirgi vaqtda O'rta Osiyo mamlakatlarida, xususan, o'simlik va hayvonot dunyosining turli xil vakillari uchraydigan Janubiy Orolbo'yi mintaqasida o'tloq, o'rmon, dasht, cho'l, o'rmon va boshqa ekotizimlarning biologik resurslari yomonlashmoqda (Kabulov, 2008). Bugungi kunda aholi sonining o'sishi, insoniyatning texnik va energetik darajasining oshishi, globallashuv jarayoni ekotizimlarga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, o'simlik resurslaridan nooqilona foydalanish biologik xilma-xillikka, landshaftlar va biogeotsenozlarni tabiiy holatiga jiddiy zarar yetkazib, alohida o'simlikni tabiatdan tur sifatida butunlay yo'qolib ketishiga olib kelmoqda. Shunga ko'ra, bioxilma-xillikni o'rganish, mahalliy va milliy floralar ro'yxatini shakllantirish, floralar ro'yxatini shakllantirish, floralar va ular tarkibidagi kamayib borayotgan turlarni zamonaviy holatini baholash, saqlab qolish va himoya qilish chora tadbirlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. (Akbarova M.X., D. Solijonovna 2024).

Tadqiqot metodologiyasi

Jahonda va O'zbekistonda o'simliklarning tabiiy zaxiralarini o'rganish va saqlash bo'yicha qarot masalalar ko'riladi. O'simlik resurslarini boshqarishning ham bevosita, ham uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olgan holda keng qamrovli tahlillar o'tkazish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, ushbu maqola o'simlik

resurslarining o'zaro bog'liqligi va ularning O'zbekiston hamda global miqyosdagi ahamiyatini baholash bo'yicha davom etayotgan tadqiqotlarni tahlil qiladi.

Natijalar va ularning tahlili

Farg'ona vodiysi hududida O'zbekiston florasining deyarli barcha asosiy oilalari uchraydi, biroq antropogen omillar-xususan, qishloq xo'jaligi faoliyatining kengayishi, yaylovlarning ortishi va urbanizatsiya natijasida ayrim populyatsiyalar soni qisqarib bormoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston Fanlar Akademiya Botanika instituti tomonidan olib borilayotgan monitoring natijalariga ko'ra, 2013-2023-yillar davomida mamlakat florasiga 116 yangi o'simlik turi kiritilgan, ulardan 20 tasi ilm-fan uchun yangi tur sifatida tasvirlangan (SGP Uzbekistan, 2024). Shu bilan birga, 2022-yildan O'zbekiston bir qator xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda ish boshlagan.

O'zbekistonda 27 ming noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlar mavjud- bu bioxilma-xillikni muhofaza qilishni yaxshilash ustuvor vazifa bo'lishi kerak. Tabiatni, shu jumladan uning ajralmas qismi o'simliklar dunyosini muhofaza qilish ayni zamonning eng muhim muammolaridan biriga aylandi. Sayyoramizning ekologik muvozanatiga o'simlik resurslari chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ular biologik xilma-xillik va ekotizimlar salomatligini saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'simliklar oziq zanjirining poydevori bo'lib, nafaqat o'txo'r hayvonlar, balki ularga bog'liq bo'lgan yirtqichlar uchun ham ozuqa manbaidir. Bundan tashqari, ular tuproq barqarorligini ta'minlaydi va eroziyaning oldini oladi. Bu ayniqsa O'zbekiston kabi mamlakatlarda muhim, chunki bu yerda sug'orish tizimlari va qishloq xo'jaligi usullari barqarorlik nuqtai nazaridan diqqat bilan o'rganilmoqda [2]. O'simliklar o'zining bevosita ekologik vazifalaridan tashqari, uglerodni yutib olishda ham muhim rol o'ynaydi va shu bilan global miqyosdagi dolzarb muammo - iqlim o'zgarishini yumshatishga yordam beradi [3]. O'simlik turlari va ularning yashash muhiti o'rtasidagi murakkab aloqalar bu resurslarni asrab-avaylash ekologik muvozanatni saqlash uchun naqadar zarurligini ko'rsatadi. Ularning ahamiyatini tabiiy resurslar nuqtai nazaridan tahlil qilganimizda, o'simlik resurslarini muhofaza qilish va boshqarish mahalliy va

jahon miqyosida ekologik muvozanatni saqlab qolish uchun eng muhim omil ekanligi ayon bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Farg'ona vodiysi flora turlarining 20 foizi endemik turlardir, 1/3 qismi esa dorivor ahamiyatga ega. Ularning orasida tarkibida alkaloidli turlar ham mavjud. Bunday turdagi o'simliklar farmakologiya sanoati uchun katta qimmatga ega. Ushbu turlarni genetik jihatdan saqlab qolish, ularning bioekologik xususiyatlarini chuqur o'rganish hududning ekologik xavfsizligi uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bunday turlarni saqlashda integratsiyalashgan yondashuv zarur. Bu – ekologik, genetik va bioekologik monitoringni birlashtirish va mahalliy jamoalarni tabiatni muhofaza qilish jarayoniga jalb etishni anglatadi. O'simliklarning tabiiy resurslarini tahlil qilish sho'rlangan muhitda galofitlarning moslashuvi va ulardan foydalanish bo'yicha jahon va O'zbekiston nuqtai nazaridan muhim natijalarni ko'rsatmoqda. Global miqyosda o'simlik resurslari ekologik muvozanatni saqlash va inson hayotini qo'llab-quvvatlash uchun muhim bo'lgan biologik xilma-xillikning boy to'plamini taqdim etadi. Dunyodagi o'rmonlar, botqoqliklar va o'tloqlarda oziq-ovqat, dori-darmon va xomashyo bilan ta'minlaydigan son-sanoqsiz turlar mavjud bo'lib, ular uglerodning o'zlashtirilishini va tuproqning muhofaza qilinishini ta'minlaydi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo kabi mintaqalarda sho'rlanish va yerlarning degradatsiyasi kabi ekologik muammolar tufayli ushbu o'simlik resurslarini barqaror boshqarishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Cho'llanishga qarshi kurashish va yer unumdorligini oshirish uchun galofitlarni joriy etish kabi innovatsion yondashuvlar o'rganilmoqda [4]. O'simlik resurslar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar nafaqat qishloq xo'jaligi sohasini takomillashtiradi, balki aholi soninini oshishiga hamda iqlim o'zgarishi kabi muammolarni yechishga ko'maklashadi. Shunday qilib, ushbu resurslarni o'rganish ekologik barqarorlik va iqtisodiy hamkorlikka yo'l ochishning ajralmas qismidir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Biologik xilma-xillikni saqlash milliy strategiyasi va harakat rejasi (NBSAP-2030) hamda Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi doirasida o'simlik

resurslarini o'rganish, muhofaza hududlarini kengaytirish va genofondni tiklashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Xulosa

O'simliklarning tabiiy zaxiralarini saqlash nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik uchun ham muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, global strategiyalarni mahalliy sharoitga moslashtirish, ilmiy asoslangan monitoring tizimini yaratish va jamotchilik ishtirokini kuchaytirish O'zbekiston florasini asrashda samarali natija beradi. Ushbu yo'nalishlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar O'zbekiston va undan tashqaridagi o'simlik resurslari bilan bog'liq murakkabliklarni yanada chuqurroq tushunishga hissa qo'shishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Evans, J., Garcia-Oliva, F., Hussein, I. A. G., Iqbal, et al.. "Desertification" 2019, doi: <https://core.ac.uk/download/287612220.pdf>
2. Kristina Toderich, Munimjon Abbdusamatov, Tsuneo Tsukatani. "Water resources assessment, irrigation and agricultural developments in Tajikistan" 2025, doi: <https://core.ac.uk/download/pdf/6719797.pdf>
3. Habib, Robert, Jacquemard, Jean-Charles, Nicolas, Dominique, Omont, et al.. "Commodities in a global vision for agriculture towards 2010" s.n., 2007, doi: http://agritrop.cirad.fr/546116/1/document_546116.pdf
4. Igor Massino, Ismail Shoaib, Kristina Toderich, Margarita Wilhelm, Serdar Ruziev, Surat Yusupov, Tajiddin Kuliev, et al.. "Extent of Salt Affected Land in Central Asia: Biosaline Agriculture and Utilization of the Salt-affected Resources" 2025, doi: <https://core.ac.uk/download/pdf/6262473.pdf>
5. Iskandarov, A.A. (2022). O'zbekiston o'simliklarining tabiiy zaxiralarini saqlashda zamonaviy yondashuvlar. Biologik resurslar jurnali, 4(1), 27-33.
6. Arifxanov.K.T., Slavkina.T.I. Dendrologiya Uz.tom.XI, Tashkent.1981.

